

УДК 159.956.3-053.6

DOI <https://doi.org/10.30970/2522-1876-2019-5-10>

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЗДАТНОСТІ ДО АНТИЦИПАЦІЇ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Ірина Трибусовська

*Хмельницький національний університет,
вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, Україна, 29000
e-mail: trubysovska@gmail.com*

Стаття присвячена аналізу особливостей розвитку здатності до антиципації у юнацькому віці. Метою статті є аналіз та дослідження особливостей прояву прогностичних здібностей у юнацькому віці та розвитку здатності до антиципації студентів.

Розглянуто специфіку прояву прогностичних здібностей у студентів. Показано вплив пізнавальної функції прогнозування на формування професійної спрямованості. Розкрито особливості взаємозв'язку між прогностичними здібностями та здатністю до рефлексії.

Проаналізовано особливості картини майбутнього студентів, виявлено, що у юнацькому віці спрямованість у майбутнє набуває роль головного психологічного складника самовизначення життєвого шляху, формування міжособистісних відносин, саморозвитку. Виявлено, що студентам більш притаманний розгляд ситуації з позиції майбутнього, «ідеального Я», на основі якого розвивається власна Я-концепція.

Висвітлено психологічні особливості юнацького віку, які сприяють ефективному розвитку прогностичних здібностей саме в цей віковий період, адже саме в цей час досягається пік психофізіологічних, психічних і інтелектуальних функцій, спостерігається підвищення рівня психомоторних характеристик, уваги, пам'яті, мислення, творчості, спостерігається пік динамічності збудливого і гальмівного процесів, що сприяє удосконаленню антиципаційних здібностей студентів.

Визначено перспективи дослідження прогностичних здібностей студентів та шляхи розвитку здатності до антиципації. Досліджено рівень здатності до прогнозування студентів-психологів за допомогою методики «Здатність до прогнозування» Л. Регуш. Проаналізовано результати та доведено необхідність працювати зі студентами над розвитком прогностичних здібностей, таких як: глибина, аналітичність, усвідомленість, гнучкість, перспективність та доведеність, за допомогою спеціальних психокорекційних вправ.

Підтверджено, що антиципація допомагає знаходити шляхи розв'язання різних проблем, формувати здібності до самостійного творчого мислення, професійної інтуїції, взаємодії з оточуючими з метою досягнення особистих і професійних цілей.

Таким чином, визначено, що прогнозування включене практично в усі життєві події. Антиципаційно спроможні студенти виявляють більш високий рівень мотивації досягнень, упевненості, стабільності відносин. У студентів із більш розвиненими прогностичними здібностями статистично значно вищий рівень емоційної стійкості в спілкуванні. Розвинена здатність до прогнозування дає змогу студенту сформулювати й усвідомити свої цілі діяльності і несвідомо слідувати «правильному шляху» до успіху.

Ключові слова: антиципація, прогнозування, прогностичні здібності студентів, інтуїція, рефлексія, планування, професійне майбутнє, прогностична активність.

Постановка проблеми. Проблема прогнозування невіддільна від усієї проблематики психологічної науки. У дослідженнях сприйняття і мислення, творчої діяльності й інших сферах неминуче постає питання про передбачення, антиципацію. Цими терміна-

ми різні дослідники позначають одне і те ж психічне явище, один і той самий психічний процес. Передбачливість, встановлення причинно-наслідкових зв'язків (аналіз минулого, сьогодення і майбутнього одночасно) стосовно людини визначається терміном «антиципація». Актуальність вивчення проблеми прогнозування полягає в тому, що передбачення, встановлення причинно-наслідкових зв'язків є неодмінною умовою взаємодії організму зі світом. У діяльності психолога прогнозування є однією з найважливіших професійних якостей, що забезпечує ефективну роботу з психічною реальністю іншої людини. Тому проблема розвитку здатності до антиципації є дуже актуальною у сучасному швидкоплинному світі. Прогнозування дає змогу психологу передбачити стресові події і підготуватися до них, підвищуючи загальну стресостійкість і знижуючи ризик психологічної травматизації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню антиципації присвячені праці вітчизняних і закордонних психологів: К. Абульханової-Славської, П. Анохіна, Н. Бернштейна, Г. Зазикіна, Б. Ломова, С. Рубінштейна, О. Леонтєва, С. Суркова, В. Менделевича, Я. Пономарьова, Л. Регуш, В. Русалова, Б. Теплова, А. Михальського, А. Бехтера, К. Юнга, К. Левіна, К. Дункера, Ж. Піаже та багатьох інших. Учені констатують універсальну та значущу роль антиципації в природі психічного. У сенсорній організації людини антиципація є своєрідною єдиною ланкою, що забезпечує перехід від відчуття до сприйняття, від сприйняття до уявлення, від уявлення до мислення.

Мета статті – дослідження особливостей розвитку здатності до антиципації у юнацькому віці.

Виклад основного матеріалу. Антиципація психологами розглядається як здатність діяти і приймати ті чи інші рішення з певним часово-просторовим випередженням очікуваних, майбутніх подій. Одного разу поставивши проблему, ми вже приречені залишатися в рамках, які проблема нам задає. Створюючи образ альтернативного майбутнього і виходячи тим самим за ригідні окреслені рамки проблеми, ми можемо сконструювати реальність, що не включає в себе таку проблему. Передчуття як форма випереджаючого відображення дійсності закріплюється в основних емоціях людини, наприклад хвилюванні, страху, тривозі, радості, передчутті задоволення [1, с. 8–9].

Антиципація проявляється в усіх сферах людської активності: трудовій діяльності, повсякденному житті, спорті і т.д. Згідно з позицією П. Анохіна, будь-який живий організм, щоб забезпечити своє виживання в певних зовнішніх умовах, має вміння заздалегідь готуватися до тих зовнішніх впливів, які життєво важливі для його існування [2].

За даними Б. Ананьєва і його співробітників, пік психофізіологічних, психічних і інтелектуальних функцій припадає на 19–20 років, коли спостерігається підвищення рівня психомоторних характеристик, уваги, пам'яті, мислення, творчості, спостерігається пік динамічності збудливого і гальмівного процесів [3].

Пізнавальне функціонування прогнозування відбувається на базі інтелектуальних і рефлексивних процесів, в яких головним чином бере участь пам'ять як сполучна ланка минуле – майбутнє (Б. Ломов). Таким чином, для прогнозування важливо не тільки запам'ятовування матеріалу, але і його рефлексивна обробка («пропускання» через себе або усвідомлення). Чим краще інформація відрефлексована, тим ефективніша побудова так званої «матриці» рефлексії. Ця матриця дає змогу за перших ознак конкретного завдання інтуїтивно розуміти його вирішення або напрям, який призведе до успішного його завершення [4].

У дослідженні Л. Виготського показано, що в юнацькому віці відбувається глибоке перетворення уяви: у побудові її образів дедалі більше враховуються умови і закони об'єктивної дійсності. Риси юнацької уяви найяскравіше виявляються у способах перетворення в ній вражень дійсності, серед яких С. Рубінштейн називає комбінування, акцентування,

зміну величин, символізацію, типізацію тощо. В. Роменець найвиразнішою ознакою творчого прояву студентів вважає вияв юнацького максималізму, який можна знайти у творчих задумах. Звідси виникає захоплення «грандіозними» ідеями, які часто не знаходять своєї реалізації через недосяжність їх впровадження [5].

Прогностична активність молодого людини передбачає вміння здолати буденність. Водночас зберігається необхідність дотримання інтелектуальної дисципліни, організованості і систематичності в роботі. Особливо їх потребують студенти, що володіють прогностичними здібностями, але не досить зібрані, не дуже організовані, часто працюють уривками, без строгого плану і системи. За інших рівних умов, як правило, менше шансів на успіх у того, хто розкиданий у роботі, не вміє її планувати, не доводить справу до кінця. У процесі прогнозування велика роль підсвідомості, інтуїції. Інтуїція – «дивна суміш досвіду і розуму» (М. Бунге), тісно пов'язана зі спроможністю до творчої уяви, фантазії. Уява – це здатність викликати у свідомості з багатства спогадів певні складові частини і створювати з них нові світи [6].

Студентам більш притаманний розгляд ситуації з позиції майбутнього, ніж минулого чи сьогодення. З точки зору майбутнього («ідеального Я») розвивається власна Я-концепція. Відповідно до цього включається все більше процесів саморегуляції, заснованих на сприйнятті майбутнього і прогнозування подій, кар'єрно-професійних орієнтацій.

Образ майбутнього, імовірно, можна розглядати як більш-менш постійне єдине утворення, що пов'язане з функціонуванням мозку. Як пише О. Ухтомський, «домінанта здатна трансформуватися в будь-який індивідуальний психічний зміст». У середньому зберігається казуальна атрибуція (приписування причин подій і особистих очікувань) у майбутнє (локус часу, спрямований на майбутнє). Далі, в дорослому віці, локус часу зміщується, як правило, до минулого [7].

Перехід від соціальної ролі студента (об'єкта) до ролі фахівця (суб'єкта діяльності) є дуже важливим на цьому віковому етапі. Формування образу ідеального фахівця, формування біографічної канви розвитку образу в просторі і часі, ідентифікація з образом як еталоном використовується у всіх видах діяльності. Драматична розбіжність образу і готовності – на початку навчання готові і хочуть працювати за фахом понад 70% студентів, до моменту закінчення навчання – менше 30%.

У професійній спрямованості, що складається з мотивів, інтересів ціннісно-смилових орієнтацій, професійної позиції знаходить своє відображення пізнавальна (когнітивна) функція прогнозування. У ході професійної діяльності неминує виникають нові завдання, які необхідно вирішувати. Образи мають основу мети, постійне звірення з еталоном (за Н. Бернштейном) дає змогу утримувати мету і вирішувати конкретні професійні завдання [8].

Метою прогнозування професійного майбутнього є самовизначення особистості в постійно змінюваному суспільстві відповідно до своїх соціально-професійних цінностей, психофізіологічних особливостей, а також потреб економіки. У разі проектування професійно зумовлених перспектив враховуються також конкретні обрані цілі: навчальні заклади, професії, місце роботи тощо. Оновлюється прогнозування протягом усього професійного життя, при цьому постійно вносяться корективи в цілі і терміни реалізації прогнозу [8].

Професійне зростання і розвиток кар'єри характеризуються такими проявами як: переживання розбіжності образу майбутнього з сьогоденням (реальністю), подолання емоційного вигорання, рефлексія, корекція поведінки, діяльності, ставлення до професії в цілому, до подій у професійному житті, просування та розвиток у професії (стимулювання позитивного прогнозування, оптимістичного бачення і позитивного образу) або «згадання» і переживання негативних компонентів в образі професійного майбутнього [9].

У цьому ж ключі працює і регулятивна функція прогнозування – вона регулює весь хід діяльності, не дає «випадати». Прогнозуючи ситуацію, за якої будуть отримані позитивні емоції від ситуації, людина активно до них прагне. Без ідеалу (або бажаного образу Я) самореалізація фахівця неможлива, бо не утворюється потреба і, відповідно, мотивація, мета бути кращим у своїй професії [10].

Дослідження показали, що у благополучних студентів цілі сформовані приблизно у 50% (орієнтація на майбутнє), а у 80–90% неблагополучних студентів відсутні довгострокові цілі – вони орієнтовані на сьогоднішній день, феномен «фіксованого справжнього». Відсутність вибудованої часової перспективи часто є взаємопов'язаною з почуттями самотності, розгубленості, тенденціями обмеженості або закритості тимчасової перспективи. За змістовною частиною перспективний образ майбутнього найчастіше наповнюється професійними подробицями, пов'язаними з професійним самовизначенням. До 20 років розвиток функціональної (фізіологічної) основи антиципаційних процесів досягає максимуму (закінчується період фронтального розвитку психічних функцій). Основним напрямом розвитку антиципації стає особистісний і соціальний рівень, включаючи домагання, мотиви, самоконтроль. Розвивається соціально-особистісна антиципація, відносини будуються на основі прогнозування поведінки в дружніх і колективних відносинах. Багато соціальних ролей, в які вступає доросла людина, зобов'язують її до антиципування діяльності та життєвого шляху інших людей. Освоєння будь-якої професійної діяльності людини потребує від неї формування відповідного різновиду професійної антиципації [11].

Ще одним провідним напрямом онтогенезу антиципації у період дорослості є подальший розвиток автобіографічного антиципування майбутнього відрізка життєвого шляху, який є об'єктом автобіографічної антиципації, є більш тривалим на початку дорослості, ніж у середині цього періоду, з одного боку, їм треба планувати і передбачати більш масштабний відрізок життєвого шляху, ніж у середній чи пізній зрілості, а з іншого – бракує того життєвого досвіду, який набувається на більш пізніх фазах дорослості. В основі прогнозування в юнацькому віці провідне місце починає посідати не тільки знання себе, але і здатність до відображення внутрішнього світу інших людей, роздуми за іншу особу, здатність розуміти, що думають інші, через розуміння оточуючих оформлюється інтегральний образ «Я». Правильне розуміння іншого – основа для побудови прогнозів дій і вчинків інших людей і поштовх до самопізнання. Для студентів з високим рівнем саморегуляції характерні чіткість і обґрунтованість, реалістичність уявлень про майбутнє. Для студентів з низьким рівнем саморегуляції характерне насичення майбутнього нереальними подіями. Крім того, вченими виявлено, що чим вище вміння орієнтуватися в часі, тим вища самооцінка [12, с. 235–236].

Д. Белова пише, що «структура суб'єктивних семантичних просторів майбутнього студентів-психологів змінюється від синкретичності до диференційованості залежно від етапу навчання, а також має відмінності залежно від стратегії професійного вибору як результату самовизначення». Афективний компонент ставлення до майбутнього, а також фактор «сила майбутнього» є, мабуть, сполучною ланкою між компонентами образу майбутнього [13].

Що стосується змістового наповнення майбутнього в юнацькому і ранньому дорослому віці, то основними характеристиками є: навчання (30–40%), робота (15%), сім'я (від 10% у юнаків до 25% у дівчат). Як правило, в юнацькому віці насиченість майбутнього подіями бачиться максимальною на 8–10 років уперед і досягає максимуму на третє десятиліття життя, спрямована на особисті події. Важливим аспектом розвитку психологічних аспектів конструювання майбутнього є проблематизація майбутнього. Виділення і постановка проблемних галузей, які вимагають напруги або додаткового розвитку особи-

стості, актуалізація та робота з такими проблемними сферами, багаті смислові структури – ознака високого рівня розвитку психіки [14].

Загалом, вивчення прогнозування як здатності до випереджаючого відображення дійсності є важливим у розумінні механізмів мобільності та гнучкості людини за мінливих умов життя і умов праці. Навчання прогнозування як професійної здатності має значення в професії педагога, лікаря, психолога та інших професіях, де антиципація є невід’ємним компонентом професійної діяльності [15].

Таким чином, виникає необхідність у розширенні кордонів досліджень психологічних особливостей розвитку здатності до антиципації у юнацькому віці.

Дослідження проводилося на базі Хмельницького національного університету серед студентів спеціальності «Психологія». У дослідженні взяли участь 30 респондентів. Середній вік досліджуваних – 18–20 років. Для нашого дослідження була використана методика «Здатність до прогнозування» Л. Регуш.

За методикою «Здатність до прогнозування» Л. Регуш було отримано такі результати.

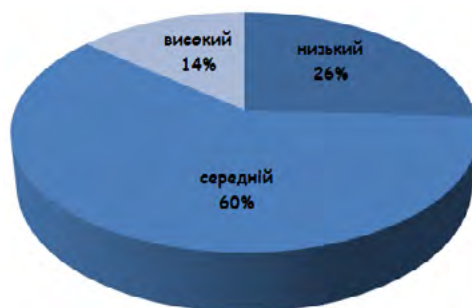

Рис. 1. Результати дослідження

Результати дослідження показали, що серед респондентів переважає середній рівень здатності до прогнозування – 60%. У 26% респондентів було виявлено низький рівень здатності до прогнозування, у 14% – високий. Це свідчить про необхідність працювати зі студентами над розвитком прогностичних здібностей, таких як: глибина, аналітичність, усвідомленість, гнучкість, перспективність та доведеність, за допомогою спеціальних психокорекційних вправ.

Отже, студенти з хорошими прогностичними здібностями більш тактовні, привітні, мають хороші манери, вміють грамотно побудувати діалог, адекватно оцінюють різні ситуації спілкування, вміють включитися в спільну діяльність, вони краще орієнтуються в розмаїтті соціальних ролей і способів взаємодії; краще вміють вирішувати міжособистісні проблеми; мають вироблені сценарії поведінки в складних конфліктних ситуаціях. Такі студенти краще усвідомлюють свою національну, статеву, станову, групову приналежність, свої сильні і слабкі сторони, свої можливості і ресурси, розуміють причини своїх помилок, знають про механізми саморегуляції і вміють ними користуватися, мають практичні психологічні знання про себе, придбані завдяки життєвому досвіду.

Антиципаційно спроможні студенти виявляють більш високий рівень мотивації досягнень, упевненості, стабільності відносин. У студентів з більш розвиненими прогностичними здібностями статистично значно вищий рівень емоційної стійкості в спілкуванні.

Список використаної літератури

1. Регуш Л.А. Психологія прогнозування: успіхи в пізнанні майбутнього : навчальний посібник. Санкт-Петербург : Мова, 2003. 352 с.
2. Євін І.А. Синергетика мозку і синергетика мистецтва. 2003. 164 с.
3. Біла І.М. Аналогія як засіб розвитку творчої діяльності. Київ : Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2002. 250 с.
4. Гершензон М.І. Філософські роздуми про творчий саморозвиток людини. Київ : Прайм-СВРОЗНАК, 1999. 200 с.
5. Дарда І.М. Розвиваємо здібності до художніх асоціацій. *Обдарована людина*. 2001. № 5. С. 38–39.
6. Зеєр Е.Ф. Асиметричне професійне майбутнє сучасної молоді / Е.Ф. Зеєр, Е.Е. Симолюк. *Педагогічна освіта*. 2013. № 4. С. 258–263.
7. Ухтомский А.А. Доминанта души. 2000.
8. Косорогова Ю.А. Стан дослідження проблеми розуміння творчих задач. *Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України*. 2003. № 23.
9. Рубінштейн С.Л. Основи загальної психології. Санкт-Петербург, 2000. 103 с.
10. Березіна Т.Н. Час як ймовірність. *Світ психології*. 2011. № 3. С. 30–43.
11. Лебедева С.Є. Особливості соціально-психологічної компетентності студентів з різним рівнем розвитку антиципаційних здібностей. Москва, 2008. (Вісник ун-ту). С. 110–113.
12. Толстих Н.Н. Хронотоп: культура и онтогенез. Москва, 2010.
13. Белова Д.Є. Сміслове майбутнє в контексті професійного самовизначення студентів-психологів. Єкатеринбург, 2004.
14. Михальський А.В. Психологія моделювання майбутнього. Москва, 2014. 192 с.
15. Бехтер А.А. Прогнозування в роботі психолога. Хабаровськ : Тихоокеанський державний ун-т, 2017. 72 с.

**SPECIFICS OF DEVELOPMENT OF THE ABILITY TO ANTICIPATION
IN ADOLESCENCE****Iryna Trybusovska**

*Khmelnytskyi National University
11, Institutional Str., Khmelnytskyi, Ukraine, 29000
e-mail: trubysovska@gmail.com*

The article deals with the peculiarities analysis features of capacity for anticipation in adolescence.

The purpose of the article is to analyze and investigate the features of manifestation of prognostic abilities in adolescence and the development of students' ability to anticipation.

The specific manifestation of students' prognostic abilities is considered. It is delineated the influence of the cognitive function of forecasting on the formation of professional orientation. The peculiarities of the relationship between prognostic ability and reflection ability are revealed.

The peculiarities of the picture of the future students are analyzed, in this period the focus towards the future becomes the main psychological component of self-determination of life path, formation of interpersonal-close relationships, self-development. It is revealed that the students have a more specific view of the situation from the view of the future, the "ideal Self", on the basis of which their own self is developed.

The psychological features in adolescence contribute to the effective development of prognostic abilities, because at this time the peak of psychophysiological, psychic and intellectual functions is observed, there is an increase in the level of psychomotor characteristics, attention, memory, thinking, creativity, and there is a dynamic peak in the process, which improves students' antitrust abilities.

The prospects of studying the prognostic abilities of students and ways of developing the ability to anticipation are described. The level of prediction ability of psychologists' students was investigated with the help of the method "Prediction ability" by L. Regush. The results are analyzed and the proved need to work with students on the development of prognostic abilities, including depth, analyticity, awareness, flexibility, perspective and provenance with the help of special psychocorrectional exercises.

It is confirmed that anticipation helps to find ways to solve various problems, to develop abilities for independent creative thinking, professional intuition, and interaction with others in order to achieve personal and professional goals.

All things considered, it is determined that forecasting is included in almost all life events. Antitrust students show a higher level of motivation for achievement, confidence, and stability of relationships. Students have a statistically significantly higher level of emotional stability in communicating with advanced prognostic abilities. An advanced ability to predict allows the student to formulate and understand their goals of the activity and unconsciously follow the "right path" to success.

Key words: anticipation, prediction, prognostic abilities of students, intuition, reflection, planning, professional future, prognostic activity.